

ડિજિટલ મીડિયા અને મૂલ્ય શિક્ષણ

ડૉ. મીના એચ. રાહોડ

આસી. પ્રોફેસર

આણંદ એજ્યુકેશન કોલેજ,

આણંદ

મો. ૯૯૭૮૦૩૧૭૧૭

સારાંશ

ડિજિટલ યુગ એ એવી વિશ્વવ્યાપી સ્થિતિ છે. જ્યાં જીવનના બધા ક્ષેત્રો – શિક્ષણ, સમાજ, સંસ્કૃતિ અને સંવાદ – ડિજિટલ માધ્યમો પર આધારિત થયા છે. આવા સમયમાં આર્થિક, ટેકનોલોજીકલ અને માહિતીની ઝડપ વચ્ચે માનવ મૂલ્યો જેમ કે ઈમાનદારી, કરુણા, જવાબદારી, સહકાર, અને નૈતિકતા જાળવવા ખૂબ જ આવશ્યક છે. મૂલ્ય શિક્ષણ હવે માત્ર શાળાની પુસ્તકોમાં પૂરતું નથી રહ્યું, પરંતુ તેને ડિજિટલ માધ્યમોમાં જીવંત બનાવવાની જરૂર છે. એ માટે વીડીયો, પોડકાસ્ટ, ઈ-લર્નિંગ, ઓનલાઇન ચર્ચા, નૈતિક વાર્તાઓ, અને ડિજિટલ રમતગમત જેવી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરી શકાય છે માટે શિક્ષકો, માતા-પિતા અને સંસ્થાઓએ સંગઠિત પ્રયત્ન કરીને આજે બાળકો અને યુવાનોને ટેકનોલોજી સાથે જીવનમૂલ્યોનો સંતુલન શીખવાડવો જરૂરી છે. નિષ્કર્ષરૂપે, ડિજિટલ યુગમાં મૂલ્ય શિક્ષણ એ સમયની જરૂરિયાત છે – જેથી સમાજમાં સમજદારી, સંસ્કાર અને સમરસતા યથાવત્ રહી શકે.

ચાવીરૂપ શબ્દો : ડિજિટલ મીડિયા, મૂલ્ય શિક્ષણ, ડિજિટલ માધ્યમો

પ્રસ્તાવના:

આજનો યુગ ડિજિટલ યુગ તરીકે ઓળખાય છે – જ્યાં સંચાર, શિક્ષણ, વ્યવહાર અને સમાજજીવનનો મોટો હિસ્સો ઈન્ટરનેટ અને ડિજિટલ માધ્યમો પર આધારિત છે. મોબાઇલ, કમ્પ્યુટર, સોશિયલ મીડિયા, ઓનલાઇન લર્નિંગ અને આર્ટિફિશિયલ ઈન્ટેલિજન્સ જેવી ટેકનોલોજીઓએ માનવીના જીવનને સરળ અને ઝડપી બનાવી દીધું છે. પરંતુ સાથે જ, ટેકનોલોજીની આ ગતિશીલતા વચ્ચે નૈતિક મૂલ્યોનું જતન કરવું અને નવી પેઢી સુધી સંસ્કાર પહોંચાડવા તાતી જરૂરિયાત બની છે. આજે જ્યારે માહિતી સહેલાઈથી ઉપલબ્ધ છે, ત્યારે સાચું-ખોટું ઓળખવું, સારી આદતો અપનાવવી અને જવાબદારીપૂર્વક ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવો – આવા જીવનમૂલ્યોનું શિક્ષણ વધુ જરૂરી બન્યું છે. અત્યારે માંગ છે તેવા શિક્ષણની, જે બાળકને મીડિયા જ બુદ્ધિશાળી બનાવે, પણ નૈતિક રીતે પણ દૃઢ અને સંવેદનશીલ બનાવે. ડિજિટલ યુગમાં પણ જીવનમૂલ્યોનું સંવર્ધન શક્ય છે – જો આપણે યોગ્ય દિશામાં પ્રયાસ કરીએ. ડિજિટલ યુગમાં મૂલ્ય શિક્ષણ – એ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ વિષય છે, ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે ટેકનોલોજી અને ઈન્ટરનેટ આપણા જીવનનો અનિવાર્ય ભાગ બની ગયા છે. ડિજિટલ યુગમાં જ્યારે જાણકારીના સ્ત્રોતો વધ્યા છે, ત્યારે સાચું અને ખોટું, યોગ્ય અને અયોગ્ય વચ્ચે ભેદ કરવાની ક્ષમતા એટલે કે મૂલ્ય શિક્ષણ (Value Education) વધારે જરૂરી બની ગઈ છે.

વિશ્લેષણ:

*** મૂલ્ય શિક્ષણ શું છે?**

મૂલ્ય શિક્ષણ એ બાળક કે વ્યક્તિને સારા સંસ્કાર, નૈતિકતા, સાહાનુભૂતિ, ઈમાનદારી, શિસ્ત, જવાબદારી, સહકાર અને માનવતાના મૂલ્યો શીખવવાનો પ્રક્રિયાત્મક ભાગ છે. તે વ્યક્તિને "સારો માનવી" બનાવવાનું કાર્ય કરે છે, માત્ર "સારો વ્યવસાયી" નહીં.

*** ડિજિટલ મીડિયા શું છે?**

ડિજિટલ મીડિયા એ માહિતીનું એવું માધ્યમ છે, જે ઇલેક્ટ્રોનિક ઉપકરણો (જેમ કે કમ્પ્યુટર, સ્માર્ટફોન, ટેબલેટ) અને ઇન્ટરનેટ દ્વારા ડિજિટલ સ્વરૂપે લોકો સુધી પહોંચે છે. એમાં ટેક્સ્ટ (લખાણ), ઓડિયો, વીડિયો, છબીઓ અને એનિમેશન જેવી તમામ સામગ્રીનો સમાવેશ થાય છે.

*** ડિજિટલ મીડિયાના મુખ્ય ઉદાહરણો:**

- વેબસાઇટ્સ અને બ્લોગ્સ
- સોશિયલ મીડિયા (Facebook, Instagram, WhatsApp, Twitter/X)
- YouTube અને વીડિયો સ્ટ્રીમિંગ પ્લેટફોર્મ
- ઈ-પત્રિકાઓ (E-magazines), ઈ-બુક્સ
- ઓનલાઇન ન્યૂઝ પોર્ટલ

–પોડકાસ્ટ અને ઓડિઓ પ્લેટફોર્મ (Spotify, Audible)

*** ડિજિટલ યુગના લક્ષણો**

– ઈન્ટરનેટની સરળ ઉપલબ્ધતા

– સોશિયલ મીડિયા અને મેસેજિંગ એપ્સ

–એઆઈ, ગેમિંગ, વર્ચ્યુઅલ રિયલિટી

–મેટાવર્સ અને વર્ચ્યુઅલ ઈન્ટરએક્શન

–સ્પીડ અને તત્કાળતાનો યુગ

*** મૂલ્ય શિક્ષણના પડકારો – ડિજિટલ યુગમાં**

1. અતિમાહિતી (Information Overload):

સાચું કે ખોટું એવું ઓળખવું મુશ્કેલ બન્યું છે. ભૂલભરેલી માહિતી અથવા હામક મેસેજ Values ને ભ્રષ્ટ કરે છે.

2. સોશિયલ મીડિયા પ્રભાવ:

સ્વાર્થ, વાદવિવાદ, તુલનાત્મક જીવનશૈલી, ઈર્ષા અને થોડીવારનું સુખ (instant gratification) વધુ થાય છે.

વાસ્તવિક જીવનના મૂલ્યો કરતાં "લાઈક અને ફોલોઅર્સ" વધુ મહત્વ પામે છે.

૩. ગેમિંગ અને કન્ટેન્ટ વચમર્યાદા વગરનું ઉપલબ્ધ:

હિંસક, અમર્યાદિત કે અસંસ્કારી કન્ટેન્ટ બાળક-યુવાનો પર પ્રભાવ પાડે છે. વર્ચ્યુઅલ અને વાસ્તવિક જીવન વચ્ચે ભેદ ઓગળી જાય છે.

* મૂલ્ય શિક્ષણની નવી રીતો – ડિજિટલ યુગમાં શક્યતા

1. એજ્યુકેશનલ એપ્સ અને વીડિયો:

વિવિધ મૂલ્યો વિષે શીખવતા બાળમિત્ર વિડિયોઝ (જેમ કે Akshaya Patra, Moral Stories, TED-Ed). ઈ-લર્નિંગ પ્લેટફોર્મો મૂલ્ય આધારિત વિષયો માટે કોર્સો આપે છે.

2. ડિજિટલ સ્ટોરીટેલિંગ:

નૈતિક વાર્તાઓ, ઈન્ટરેક્ટિવ કથાઓ, ઓડિયો બુક દ્વારા બાળકોથી લઈને યુવાનો સુધી મૂલ્યો પ્રસારિત થઈ શકે છે.

૩. વર્ચ્યુઅલ વર્કશોપ અને ડાયલોગ:

Zoom/Webex/Webinar દ્વારા વિવિધ જીવન મૂલ્યો પર ચર્ચા અને અભ્યાસ ચક્ર.

4. ગુગલ, Google Classroom વગેરેમાં મૂલ્યાંકનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ:

વિદ્યાર્થીને મૂલ્ય આધારિત કાર્યક્રમો અને પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડવાનું.

* નમ્ર સૂચનો – મૂલ્ય શિક્ષણ જીવંત રાખવા માટે

- માતા-પિતા અને શિક્ષકોનું મેડિયાશન ખૂબ જ જરૂરી છે.
- ડિજિટલ ડીટોક્સ અને "સંવાદ સમય" - પરિવાર સાથે નિયમિત.
- સંગઠિત "Tech + Ethics" અભ્યાસક્રમો શાળાઓમાં અપાવા.
- ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ પર નૈતિક મૂલ્યો પ્રસારિત કરતી સિરીઝ અને સામગ્રીનો ઉપયોગ.

ડિજિટલ યુગમાં મૂલ્ય શિક્ષણ કઈ રીતે આપી શકાય ? -

એ ખૂબ જ મહત્વનો પ્રશ્ન છે, કારણ કે ટેકનોલોજી જ્યારે બાળકો અને યુવાનોના જીવનનો કેન્દ્રીય ભાગ બની ગઈ છે, ત્યારે મૂલ્યો પણ એ જ માધ્યમ દ્વારા સંસ્થિત રીતે આપવા જોઈએ. અહીં કેટલીક અસરકારક રીતો આપવામાં આવી છે કે કેવી રીતે ડિજિટલ યુગમાં પણ મૂલ્ય શિક્ષણને જીવંત રાખી શકાય.

1. એજ્યુકેશનલ ડિજિટલ કન્ટેન્ટ દ્વારા

YouTube ચેનલ્સ જેવી કે "Moral Stories", "Infobells Gujarati", "Bal Varta", વગેરે દ્વારા નૈતિક કથાઓ બતાવવી. એનિમેટેડ વિડિયોઝ અને પોડકાસ્ટ્સ - બાળકો માટે રસપ્રદ હોવા સાથે મૂલ્યપ્રધાન હોવા જોઈએ. TED-Ed, Khan Academy વગેરેમાં નૈતિક મુદ્દાઓ પર આધારિત ટોક્સ ઉપલબ્ધ છે.

2. ઈ-લર્નિંગ પ્લેટફોર્મ્સમાં મૂલ્ય શિક્ષણને સમાવિષ્ટ કરવું

શાળા/કોલેજના Google Classroom, Moodle જેવી ઈ-પ્લેટફોર્મ્સમાં નૈતિક પાઠ્યક્રમ ઉમેરવો. Life Skills અને Value Education Modules ઓનલાઇન શિક્ષણમાં સામેલ કરવા.

3. સોશિયલ મીડિયા પર પોઝિટિવ મૂલ્ય વિષયક અભિયાન

શિક્ષકો/માતાપિતાઓ દ્વારા Instagram, WhatsApp, Facebook વગેરે પર રોજબરોજ નૈતિક સંદેશ શેર કરવો.

બાળકોને સકારાત્મક પેઈજ, બ્લોગ કે યુટ્યુબ ચેનલ બનાવવાનું પ્રોત્સાહન આપવું.

4. મૂલ્ય આધારિત ગેમિંગ અને ઈન્ટરેક્ટિવ પ્રવૃત્તિઓ

બાળકો માટે એવી એપ્સ કે ગેમ પસંદ કરવી કે જેમાં સહકાર, ઈમાનદારી, લાગણીશીલતા જેવા મૂલ્યો શીખવામાં આવે

5. ડિજિટલ સંવાદ અને ચર્ચાઓ દ્વારા

Zoom/Webex પર વર્ચ્યુઅલ મૂલ્ય શિબિરો, સંવાદ મીટિંગ્સ. "થિંકિંગ ડાયલોગ ચુઝ " – વિદ્યાર્થી નૈતિક દષ્ટિએ પોતાની વાત રજૂ કરે.

6. પારિવારિક ડિજિટલ અનુશાસન

માતાપિતાઓ બાળકો સાથે નૈતિક વાર્તાઓ જુએ, ચર્ચા કરે.

પરિવારમાં "Screen-Free Time" રાખી સાંસ્કૃતિક-મૂલ્યસભર પ્રવૃત્તિઓ કરવી.

7. શાળામાં ટેક-બેઝ્ડ મૂલ્ય અભ્યાસક્રમો

Value-based quizzes (Google Forms), Virtual storytelling competitions. “Character Building Weeks” સાથે ઓનલાઇન પ્રવૃત્તિઓ.

* નિષ્કર્ષ:

ડિજિટલ યુગમાં મૂલ્ય શિક્ષણ આપવા માટે જરૂર છે માધ્યમ બદલો, પરંતુ સાર નથી બદલવો.અમે થકી મેસેજ WhatsApp પરથી આવે કે Zoom થી — ભાવ એજ રહેવા જોઈએ.સંસ્કાર, શિસ્ત, સહાનુભૂતિ, જવાબદારી, અને ઈમાનદારી .ડિજિટલ યુગએ માત્ર પડકારો નહીં પણ તકો પણ આપે છે.મૂલ્ય શિક્ષણને હવે નવા માધ્યમોમાં ઉતારવાનો સમય છે—જ્યાં બાળક TikTok કે YouTube જોયે તોપણ સંસ્કાર મેળવે. આમ, "ડિજિટલ" અને "ધાર્મિક-નૈતિક" શિક્ષણ વચ્ચેની ખાઈને સમેટવી એ જ આજે સાચી શિક્ષણની કળા છે. ડિજિટલ યુગ એ માત્ર પડકારો નહીં પણ તકો પણ આપે છે. મૂલ્ય શિક્ષણને હવે નવા માધ્યમોમાં ઉતારવાનો સમય છે – જ્યાં બાળક TikTok કે YouTube જોયે તો પણ સંસ્કાર મેળવે. આમ, "ડિજિટલ" અને "ધાર્મિક-નૈતિક" શિક્ષણ વચ્ચેની ખાઈને સમેટવી એ જ આજે સાચી શિક્ષણની કળા છે.

સંદર્ભ સાહિત્ય :

- "ડિજિટલ શિક્ષણ શાસ્ત્ર"?. ડિજિટલ શિક્ષણ શાસ્ત્ર અનકોન્ફરન્સ . 2012-08-30 .સુધારો 2017-01-06 .
- ["ડિજિટલ શિક્ષણશાસ્ત્ર. વ્યાખ્યા અને વિભાવનાત્મક ક્ષેત્ર - ડિજિટલ શિક્ષણશાસ્ત્રનું જર્નલ"](#) . 2022-12-17. doi : [10.61071/jdp.0313](https://doi.org/10.61071/jdp.0313) .09-12-2023
- ["શિક્ષણ - શૈક્ષણિક ટેકનોલોજી કાર્યાલય"](#) . શૈક્ષણિક ટેકનોલોજી કાર્યાલય . 03-11-2018
- https://en.wikipedia.org/wiki/Values_education
- https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_pedagogy
- Lorenz, T. (2023). Extremely online: The untold story of fame, influence, and power on the internet. Simon & Schuster.
- Palfrey, J., & Gasser, U. (2008). Born digital: Understanding the first generation of digital natives. Basic Books.
- Ronson, J. (2015). So you've been publicly shamed. Riverhead Books.
- Van Dijck, J. (2007). Mediated memories in the digital age. Stanford University Press.
- Wang, Q., & Hoskins, A. (Eds.). (2024). The remaking of memory in the age of internet and social media. Oxford University Press